

MUZEUL OBICEIURILOR — LIMITE DE ORGANIZARE

ROMULUS ANTONESCU

Moștenit din v. slv. *običai*, românescul *obicei* este definit în *Dicționarul limbii române moderne* (1958, p. 552) drept: „1. Deprindere câștigată prin repetarea deasă a aceleiași acțiuni; fel particular de a se purta sau de a face ceva; obișnuință, învăț. 2. Deprindere consacrată; mod de a se purta, de a se îmbrăca, rînduială, uz etc. comune unui popor sau unei comunități omenești; datină. 3. Lege nescrisă, drept statornicit prin tradiție”.

Față de conținutul semantic ilustrat mai sus, *Dicționarul Enciclopedic Român* (1965, vol. III, p. 552) definește același cuvînt din perspectivă juridică: „reguli nescrise care, aplicate continuu și îndelungat, sînt considerate ca avînd forță juridică” și îi adaugă drept sinonim prețiosul *cutumă*.

Dar, indiferent de unghiul din care privim sfera semantică a cuvîntului *obicei*, sau de insuficiența unor definiții, se desprind trei permanențe conținute în sensul lui: 1. acțiunea; 2. iterativitatea; 3. statornicirea ca principiu etic. Aceste trei coordonate nu trebuie privite izolat și întîmplător ca ordine; ele sînt consecutive și întotdeauna condiționarea se face în raport cu existența, în ordinea enunțată, a celor trei etape. Cu alte cuvinte, o acțiune devine obicei (*obișnuință, învăț, rînduială, uz, cutumă*) numai dacă este repetată și numai dacă ea este acceptată individual sau colectiv, cu timpul insinuîndu-se în normă etică.

Domeniul funcțional al obiceiului

Privite în ansamblu, obiceiurile pot fi grupate în trei mari categorii, după prezența lor în plan temporal și după contextul social la care trebuie să răspundă:

1. obiceiurile datelor calendaristice;
2. obiceiurile riturilor de trecere;
3. obiceiuri ocazionate de contexte întîmplătoare.

Spre deosebire de celelalte manifestări folclorice sau etnografice, obiceiul vine să pună în relief o relație ce trebuie să se stabilească între lumea concretă, înconjurătoare, cea care formează cadrul natural al vieții și o lume transcendentă, concepută tot după canoanele celei reale, dar în care guvernează forțe necunoscute sau insuficient explicate la un anumit nivel de cunoaștere. În plan istoric, mentalitatea unei colectivități umane este formată din suma răspunsurilor pe care le poate da omul la întrebările pe care și le formulează în legătură cu experiența sa de viață și cu gradul de cunoaștere la care a ajuns. Gradul de cunoaștere este o componentă socială, determinată istoricește. În momentul în care o întrebare scapă de sub controlul cunoașterii apare tendința de fantazare, iar răspunsul este o încercare de a potrive sfera cauzelor, necunoscută, cu sfera efectelor, neexplicată. Acesta este, în fond, mecanismul care conduce la crearea obiceiurilor. Atunci când componentele obiceiului sînt însușite de o sectă și transformate în dogmă, cu ajutorul căreia membrii unei comunități umane sînt deprinși să viețuiască între niște limite explicabile prin intermediul dogmei, se naște ritul și ritualul și, în ultimă instanță, religia. Nașterea, nunta, înmormîntarea sînt rituri de trecere, de pildă, dar sîntem nevoiți deseori să discutăm despre obiceiuri legate de naștere, nuntă, înmormîntare. În acest caz, se uită, de cele mai multe ori, să se facă o distincție clară între ceea ce constituie un sistem ritualistic de ceea ce constituie doar un obicei. De aceea ni se pare important de arătat că obiceiul este un subsidiar al ritualului, un determinant numai în măsura în care un obicei sau altul au intrat în sistemul contextual de îndetărminări.

Față de altele necunoscute pe care viața le ridică în fața omului, unele malefice, altele benefice, există posibilitatea mistică ambivalență de a acționa pentru înlăturarea unora, sau pentru potențarea celorlalte. Din acest punct de vedere, sîntem de părere că o acțiune întreprinsă ca obicei are această dublă încărcătură funcțională, ușor de explicat prin faptul că orice întreprindere împotriva răului este menită să atragă binele prin jocul normal al compensației. Un copil este jucat în căluș ca el să fie sănătos, să se bucure de un transfer de putere (magie prin contact), deci să nu pătrundă în el duhurile bolilor. Pomenile la mort au rostul de a însoți călătoria celui plecat dintre vii cu cele trebuitoare, pentru că, dacă nu le-ar avea, el ar putea reveni în chip de strigoi. Pomană este deci menită să păstreze două echilibruri, unul al lumii reale, celălalt al lumii de dincolo. Și azi obișnuim să dăm de pomană pentru decedatul din familie pe care l-am visat noaptea în contexte nefavorabile sau numai pentru că ne-a apărut nespuse de trist. Expresia „dalbul de pribeag”, întilnită în folclor, demonstrează nu numai o interdicție onomastică (nu se pronunță cuvîntul „mort” ca să nu se denumească o realitate ce nu poate fi acceptată), dar și o trecere care presupune călătorie, tristă prin excelență, chiar

dacă locurile străbătute sînt înfățișate edenic, tot în consecința legilor compensației.

Din cele expuse pînă aici desprindem concluzia că funcția esențială a obiceiului este de a media cele două lumi, de a mijloci puntea prin intermediul căreia se poate comunica fără neajunsuri, fără riscul de a atrage nemulțumirea forțelor necunoscute. Analizate mai atent, observăm că obiceiurile se constituie ca limbaje complexe, această complexitate fiind definită prin ambiguitate și eterogenitate, ceea ce determină aceleași trăsături și obiectelor care intră în recuzita lor.

Putem enunța deja, din perspectiva discuției noastre, o definiție a obiceiului, care este deci o manifestare socială complexă, cu caracter mediator, menită să expliciteze, la nivelul de cunoaștere atins de o colectivitate umană, drumul dintre cauză și efect.

Recuzita obiceiului

Trebuie subliniat de la bun început că obiceiurile nu pot funcționa singure, că ele fac parte dintr-un ansamblu, la definirea căruia concură textul, muzica, gestică, obiectele. Chiar dacă scopul rîndurilor de față îl formează analiza obiectelor, nu putem face abstracție de celelalte componente și permanent ele vor fi subînțelese în argumentarea noastră.

Diferențiem trei trăsături ale obiectelor folosite în cadrul obiceiurilor:

1. *Eterogenitatea materialelor, asociate ad-hoc.* Această trăsătură subliniază fantezia populară atît în ceea ce privește coordonatele lumii transcendente așa cum este ea concepută de colectivitatea rurală, cît și posibilitățile nelimitate de asociere a materialelor avute la îndemînă în scopul unei utilități spirituale. Sau, mai precis, irealitatea scopului ca determinantă a eterogenității materiale.

2. *Contextualitatea funcției obiectelor.* Dacă obiectul etnografic „pur” poate și este judecat de către cercetător în sine și pentru sine, obiectul recuzitei obiceiurilor trebuie judecat neapărat în contextul în care el apare. Un smoc de iarbă sau de fin nu ne spune absolut nimic, nici măcar din punct de vedere agricol, dar dacă el este pus la pîntenii călușarilor pentru ca să anuleze zgomotul acestora la momentul cînd ceata iese de sub vraja jurămîntului, atunci el devine un obiect care cîștigă o semnificație contextuală. Obiectele recuzitei obiceiului funcționează, mai mult ca oricare altele, ca niște secvențe lingvistice, în care sfera semantică a unui termen este iradiată de semantismul celorlalți termeni din jur.

3. *Încărcătura cu semnificație rituală.* Aflăte în imediata vecinătate a riturilor, obiceiurile (deci și obiectele folosite) posedă, prin

transfer, semnificații rituale. Această semnificație este de scurtă durată, este o semnificație conjuncturală, ea trăiește atît cît ține gestul, cuvîntul din text sau manifestarea care l-a înobilat cu valențe noi. Putem lua ca exemplu același smoc de iarbă amintit mai sus, subliniindu-i diferențele de rigoare, care pot fi reluate la multe alte obiecte: între o luminare obișnuită și o luminare „de suflet” nu este nici o diferență de compoziție materială, dar există una de semnificație; între o bucată de sfoară obișnuită și alta cu care s-a măsurat umbra lăsată de un om pe pămînt și apoi a fost îngropată la temelia unei case noi este neapărat o deosebire de semnificație etc.

Am arătat și cu alt prilej („Morfologia măștilor populare și funcția lor ceremonială”) că a discuta și încerca clasificări luînd în considerare doar forma, materialele și expresivitatea unor obiecte ceremoniale este, de la început, un demers sortit caducității. În cazul măștilor populare trebuie avut în vedere nu ce parte a corpului îmbracă masca respectivă, ci personajul pe care îl construiește, rolul acestuia în contextul ceremoniei, semnificația de propițiere, de pildă, pe care o transmite, eventuala evoluție în economia ceremonialului sub raport istoric, mergînd pînă la a desprinde legăturile ce se stabilesc între o ceată ceremonială și participanții colectivității umane unde se desfășoară obiceiul. Aceste elemente sînt deosebit de importante, pentru că fără ele sârăcim conținutul analizei și comunicăm informații incomplete. Folosite peste ani, cînd obiceiul va fi doar un dat arheologic, pot duce la erori de interpretare și reconstituiri ne semnificative pentru care vina va fi numai a noastră.

Conservarea obiectelor din recuzita obiceiurilor

Nu vom menționa în acest capitol ansamblul de metode și rețete tehnice prin care un obiect este tratat ca să reziste la stressurile mediului înconjurător, ci la posibilitățile de achiziționare, înregistrare a informațiilor, evidență, depozitare și valorificare prin expoziții a obiceiurilor și recuzitei folosite în cadrul lor.

În ultimi ani se discută tot mai mult despre secții expoziționale, depozite, colecții și chiar de un muzeu al obiceiurilor. Tema este prioritară și figurează în toate planurile de cercetare la nivel național și județean.

Numai că în majoritatea cazurilor se pornește de la o greșită înțelegere a sensurilor exacte ale fenomenului.

În linii mari iată despre ce este vorba:

— Atunci cînd unele muzee au hotărît alcătuirea unei colecții de obiecte care să reflecte domeniul obiceiurilor, acțiunea s-a restrîns la a achiziționa obiecte din recuzita ceremoniilor de An Nou. Dar și

În acest caz, achizițiile s-au limitat la măști animaliere și umane, ignorându-se cu desăvârșire achiziționarea altor piese care ar fi putut întregi imaginea asupra desfășurării unui obicei.

— Valorificarea expozițională s-a redus în fapt tot la înfățișarea cu precădere a ceremonialurilor legate de Anul Nou (și acestea incomplete). De fapt, urmarea este firească, pentru că valorifici, în fond, ceea ce ai achiziționat. Cum în cele mai dese cazuri, cercetările de teren nu prevăd și înregistrarea pe peliculă și pe bandă magnetică a acestor fenomene, ilustrarea lor într-o expoziție devine unilaterală, uneori trezind un interes parțial, doar decorativ. Insuficiența acestor cercetări rezidă și în faptul că muzeele nu au asigurată baza materială necesară înregistrării exhaustive a faptelor de viață spirituală întâlnite în campaniile de cercetări. De asemenea, multe campanii nu sînt coroborate temporal cu desfășurarea obiceiurilor, uneori și din cauza ignorării realităților ce le oferă terenul, ceea ce duce la „descoperiri” în-templătoare.

— În mentalitatea multor muzeografi, depozitul de obiceiuri a devenit un spațiu în care se pot depozita orice fel de obiecte care nu se integrează perfect formulilor „clasice” de clasificare: port, textile de interior, ceramică, lemn etc. Așa se face că într-un depozit de obiceiuri vom întâlni, în fapt, toată gama posibilă de obiecte, atît în ceea ce privește materialele din care sînt confecționate, cît și forma lor. Aceste depozite devin, peste un anume timp, niște spații în care criteriile de clasificare devin imposibile sau, în cel mai bun caz, precare. Se ignoră cu desăvârșire un adevăr esențial: microclimatul asigurat acestor piese este perceput de către obiecte în mod diferențiat, datorită eterogenității materialelor din compoziția lor. Deciziile în privința prezervării pieselor din aceste spații devin aproape o utopie. Ca să nu mai vorbim de faptul că folosirea ocazională a unor obiecte confecționate pentru un anumit scop face ca materialele componente să nu fie tratate cu atenția cuvenită de către cei care le întrebuițează, ceea ce duce la degradări rapide. Este cazul măștilor de ceremonial, la care se folosește blana netăbăcită și de aici pericolul iminent de atac biologic și distrugere totală. Contaminarea poate fi fatală și pentru celelalte obiecte din depozitul respectiv, dacă nu pentru întreaga clădire care adăpostește muzeul.

Organizarea depozitului obiceiurilor

Organizarea unui depozit muzeal trebuie să țină seama de absolut toate criteriile care pot sta la baza clasificării obiectelor. După ce se epuizează toate posibilitățile de grupare a obiectelor, enunțurile criteriilor se analizează sub toate aspectele, pentru ca să se sublinieze cu claritate atît dezavantajele cît și avantajele fiecărui sistem.

Socotim că bunurile muzeale pot fi grupate pe depozite în funcție de următoarele motivații:

1. preponderența materialului din compunerea obiectului;
2. domeniul principal de folosință;
3. funcția pe care o îndeplinește;
4. dimensiuni;
5. posibilități de acces și sistematizare a materialelor;
6. grupare după proveniență (rural, urban, atelier gospodăresc, fabrică, etc.);
7. grupare zonală.

O simplă lectură a acestui punctaj ne dezvăluie o serie de inconveniente. Este știut faptul că între achiziție și valorificare se interpune procesul permanent al conservării și că acesta uzează, de asemenea, de principii sigure. Dacă s-ar ignora această latură a activității muzeale, procesul de cercetare și achiziție ar fi inutil, iar cel de valorificare iluzoriu, în timp.

De aceea, criteriile de la pct. 2 pînă la 7 inclusiv vin în contradicție cu principiile de conservare. Chiar și marile muzee, care dispun de spații ample de depozitare și care își grupează bunurile tematic, nu își organizează depozitele decît în funcție de materialul din care sînt confecționate, în interiorul acestui mod de clasificare putînd să funcționeze și alte principii (zonal, proveniență, acces și sistematizare, etc.).

Tradiția muzeografică românească, la care se adaugă necesitatea imperioasă a spațiilor, a împins în prim plan primul principiu enunțat mai sus. Această sistematizare a colecțiilor unui muzeu are avantajul că poate elimina în mare măsură eterogenitatea materialelor din compunerea obiectelor și, în felul acesta, măsurile de conservare pot să fie mai unitare. Majoritatea muzeelor din țară își au materialul patrimonial organizat pe: 1. țesături; 2. lemn; 3. ceramică; 4. port — doar acesta din urmă dînd importanță grupării tematice.

În ultimul timp au mai apărut spații de depozitare destinate obicezurilor, dar, în realitate, întîlnim aici toate obiectele care nu intră într-o clasificare tradițională, mergînd pînă la icoane pe lemn și pe sticlă și obiecte de cult.

Ca urmare a discuției de pînă aici înclinăm spre ideea că orice material adus în muzeu ar trebui să fie destinat depozitului căruia i se poate subordona cel mai bine din punct de vedere al conservării, adică după materialul care intră în componența obiectului. Regăsirea lui pentru o potențială ilustrare tematică se poate face prin *fișe de trimitere*. Acestea pot fi ordonate în funcție de cite teme ne propunem să evidențiem. Acest sistem mai are avantajul că poate fi schimbat oricînd ca loc sau ca modalitate de clasificare, deoarece fișele nu au importanță în procesul de deteriorare.

Dar, dacă trebuie să vorbim de un depozit de obicezuri, de organizarea lui, mai ales că se discută de mai mulți ani de un necesar mu-

zeu al obiceiurilor, atunci va trebui să ne gândim din timp la sistemul de evidență pe care îl adoptăm.

Considerăm că sistemul de evidență existent la Muzeul Satului și de Artă Populară, ca muzeu etnografic, este satisfăcător într-o oarecare măsură. Deoarece obiectul legat de obiceiuri este în esență, în majoritatea cazurilor, obiect cu un alt domeniu principal de folosință, noua lui funcție fiind conjuncturală, credem că fișa de obiect existentă actualmente în sistemul de evidență național este suficientă. Neapărat însă ea va trebui să trimită la un dosar (și nu la o altă fișă) care să cuprindă pe larg descrierea obiceiului la care obiectul fișat se raportează. Dosarul va trebui să conțină o descriere amănunțită a obiceiului, a recuzitei folosite, a locului pe care îl ocupă obiectul achiziționat în seria de obiecte recuzitale, a relatărilor despre obicei, despre părțile lui componente, semnificații și evoluții în timp, aprecieri asupra slăbirii unor verigi ritualistice în drumul spre a deveni manifestare spectaculară. De asemenea, în dosar trebuie să se relateze despre felul cum se constituie ceata, raporturile dintre membrii cetei și dintre aceștia și colectivitatea sătească, relațiile sociale sau statutul social și rolul îndeplinit în ceată, etc. Materialul auxiliar va trebui să cuprindă texte folclorice, notarea dansurilor, trimiterea la benzile de magnetofon și la imaginile foto și pelicula de film care menționează despre obicei. Acest aparat de identificare este cu atât mai bogat cu cât, am subliniat și mai sus, obiectul etnografic al obiceiurilor primește funcții adiacente, conjuncturale, schimbări spectaculoase de funcții.

Iată de ce alcătuirea tematicii muzeului obiceiurilor este o problemă extrem de dificilă. Ținând seama de faptul că obiceiurile constituie o temă prioritară în cadrul cercetării etnografice generale, va trebui insistat deocamdată asupra selecționării și achiziționării unui fond important de obiecte și documentar consemnate cu rigurozitate, de așa manieră încât să putem poseda zonal și național arhive suficient de bogate în privința tuturor obiceiurilor practicate la români. Abia după obținerea acestui quantum de cunoaștere concretă, vom putea vorbi de înființarea unui muzeu al obiceiurilor.

LE MUSÉE DES COUTUMES — LIMITES D'ORGANISATION

Résumé

L'auteur discute les modalités concrètes imposées par l'organisation d'une musée des coutumes de Roumanie. Ayant comme point de départ une telle initiative l'auteur divise son ouvrage dans les sous-chapitres suivants: *Le domaine principal des coutumes, Les accessoires des coutumes, L'organisation du dépôt des coutumes, sous-chapitres qui révèle des moments indispensables dans la constitution et l'organisation d'un tel établissement muséal.*